

НАСТАВНО – НАУЧНОМ ВЕЋУ

Филозофски Факултет – Универзитет у Београду

Чика Љубина 18 – 20

На својој редовној седници од 10. новембра 2016. године Наставно – научно веће Филозофског факултета изабрало је Комисију у саставу проф. др Марко Порчић, доц. др Марија Љуштина, доц. др Бобан Трипковић (ментор), сви са Одељења за археологију Филозофског факултета у Београду и доц. др Сања Манојловић, Географски факултет у Београду, за преглед и оцену докторске дисертације *Централни Балкан у 5. миленијуму: обрасци насељавања и друштвеноекономске промене* кандидата за доктора наука Драгана Милановића. Након прегледане дисертације Комисија подноси следећи

ИЗВЕШТАЈ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Основни подаци о кандидату и дисертацији

Кандидат Драган Милановић рођен је 30.08.1978 у Београду. Године 1996. завршио је гимназију у Руми, 2005. дипломирао је на Одељењу за археологију Филозофског факултета у Београду, а 2007. на истом одељењу завршио је мастер студије. Од 2011. уписан је на докторске студије Одељења за археологију Филозофског факултета у Београду. Кандидат је од 2008. запослен као кустос-археолог у Народном музеју у Нишу, од 2010. до данас ради у Археолошком институту у Београду, прво као истраживач-приправник, а од 2011. у звању истраживач-сарадник. Сарадник је у научноистраживачком пројекту *Археологија Србије: културни идентитет, интеграциони фактори, тенолошки процеси и улога централног Балкана у развоју европске праисторије*. У истраживању је оријентисан на археологију бакарног доба, нарочито на стратегије и обрасце насељавања енеолитских заједница и њихову материјалну културу. Објавио је књигу *Стара ископавања на локалитету Бубањ. Праисторијско вишеслојно налазиште код Ниша* у коауторству са Т. Трајковић-Филиповић и више научних радова од којих издвајамо *Насеље Чернавода III културе на локалитету Бубањ* (Старинар LXI, 101-119) и *Cultural and Chronological Position of Chalcolithic Horizon III and IV at Bubanj site - excavation from 1954* (Archaeologica Bulgarica XVII/2, 1-16).

Дисертација *Централни Балкан у 5. миленијуму: обрасци насељавања и друштвеноекономске промене* састоји се од 309 страница текста и 41 странице са библиографским подацима. Саставни део текста чини 198 слика, дијаграма и табела, а на крају дисертације се налазе два прилога, односно мапе распрострањености археолошких налазишта на централном Балкану током касног неолита и раног енеолита.

Предмет и циљ дисертације

Предмет дисертације *Централни Балкан у 5. миленијуму: обрасци насељавања и*

друштвеноекономске промене је испитивање културних, економских и друштвених карактеристика током касног неолита и раног енеолита како би се утврдила природа забележених промена у економским стратегијама и друштвеној организацији. Средином 5. миленијума одвијају се упадљиве културне промене на централном Балкану: винчански културни стил замењен је материјалном културом са одликама раноенеолитског културног комплекса Бубањ-Салкуца-Криводол; велика равничарска насеља из касног неолита, настањена популацијом од неколико хиљада становника су напуштена, а нове насеобине основане су на истакнутим локацијама, у којима живи знатно мањи број становника; интензивна агрикултурна производња која је подржавала живот популација из великих насеља замењена је економијом претежно заснованом на сточарству; интеррегионална мрежа економске и друштвене размене у којој су партиципирале каснонеолитске заједнице је прекинута, а употреба “егзотичних” предмета сведена на локалне имитације у другим материјалима. Промене у културном развоју на централном Балкану заправо су део ширих економских и друштвених промена које су обележје целе југоисточне Европе и Карпатског басена. Оне су у ширем регионалном контексту објашњене на различите начине: као последица доласка нове популације, као адаптација људске културе на климатске промене, или као последица интерног друштвеног и економског развоја узрокованог технолошким иновацијама и демографском динамиком. Испитивање тих промена, и како су манифестоване на централном Балкану, није до данас било предмет обухватног истраживања. У докторској дисертацији *Централни Балкан у 5. миленијуму: обрасци насељавања и друштвеноекономске промене* кандидат Драган Милановић поставља релевантна и научно кредибилна истраживачка питања да испита природу и динамику забележених промена. Сржно подручје истраживања чине шира област Јужне и Велике Мораве и источна Србија.

Истраживачка питања

У истраживању друштвеноекономских промена на централном Балкану током касног неолита и раног енеолита кандидат поставља више истраживачких питања: Какав је географски контекст насеља? Како се дугорочне друштвене и економске промене манифестују у динамици насељавања и структури и организацији насеља? Какав је просторни однос између самих насеља, између насеља и доступних ресурса и какве друштвеноекономске импликације имају уочени обрасци насељавања? Да ли се зачетак тренда промене уочава током касног неолита и да ли се уочавају елементи неолитске традиције у раноенеолитско доба? На основу постављених истраживачких питања може се уочити да су друштвеноекономске промене на централном Балкану разматране из различитих истраживачких перспектива које једнако укључују географски амбијент и културни развој, што истраживању даје важан интердисциплинарни карактер.

Кратак опис садржаја дисертације

Докторска дисертација *Централни Балкан у 5. миленијуму: обрасци насељавања и друштвеноекономске промене* састоји се из увода, девет поглавља неједнаке дужине и закључка. Поглављем *Географске одлике централног Балкана* (поглавље 2) кандидат нас упознаје са геолошко-географским карактеристикама централног Балкана, истичући у први план карактеристике средине које су релевантне за касније истраживање: геолошке одлике, климатске одлике, распрострањеност и економске потенцијале типова земљишта као и друге

ресурсе, попут бакра и соли, који су од значаја за разматрани период. Комисија је приметила да су у оквиру овог поглавља размотрени, мада нису наведени у наслову поглавља, и културне одлике подручја током касног неолита и раног енеолита, потом модели културних промена током наведеног периода, а детаљно су образложени и циљеви и методологија израде докторске дисертације. С обзиром да су истраживачка питања, методологија и циљеви истраживања утемељени у две истраживачке дисциплине (археологија и географија) Комисија сматра да је то требало да буде наглашено и у наслову поглавља, односно да део о културном развоју, циљевима и методологији рада буде издвојен као засебно поглавље у оквиру дисертације. Пропуст у наслову, међутим, свакако не умањује значај информација којима нас кандидат уводи у наредно поглавље.

Поглавље *Неолитска и енеолитска насеља у изабраним регијама централног Балкана: географски контекст и археолошка сазнања* (поглавље 3) је централни део дисертације у коме су прикупљени и хијерархијски организовани сви релевантни истраживачки подаци који су претходно прецизирани методологијом истраживања. Обрађено је укупно 142 локалитета. Кандидат је узео у обзир топографију налазишта, распрострањеност ресурса у окружењу, као и археолошке податке о локалном културном развоју (одлике насеља и кућа, одлике материјалне културе) које је припремио за каснију компаративну анализу. С обзиром на распрострањеност налазишта и количину прикупљених података, кандидат је био принуђен да податке подели и разматра у оквиру више засебних географских подручја. Тако је шира област Јужне и Велике Мораве подељена на шест повезаних географских зона, које су потом послужиле и као основа за компаративну анализу феномена трансформације у локалним и микрорегионалним оквирима. Овакав методолошки поступак показао се веома корисним јер је одмах уочено да постоје географске зоне које у одређеним периодима нису насељене или су слабо насељене. Тако се, на пример, већ у раној фази истраживања могло видети да нису позната раноенеолитска налазишта у широј зони око доњег тока Велике Мораве, а да је њихова појава упадљива у источној Србији, на подручју где је забележено тек неколико налазишта из претходног периода.

Поглавља 4-9 чине аналитички део рада у којима је прикупљене податке кандидат вешто преточио у културне процесе на бар три нивоа: на нивоу општег културног и економског развоја од касног неолита до раног енеолита, на нивоу образаца и стратегија насељавања у оквиру ужих географских зона, као и на нивоу специфичних микрорегионалних и локалних феномена. То се најбоље може уочити у поглављу *Обрасци насељавања касноенеолитских и раноенеолитских насеља на централном Балкану: упоредни приказ* (поглавље 4) у коме кандидат детаљно појашњава распрострањеност насеља и ресурса и квантификује податке о топографији и типовима земљишта. Указано је да се правилности у стратегијама насељавања најбоље уочавају на основу економских потенцијала животне средине. У оба периода значајну групу чине насеља са мешаном економијом (земљорадња и сточарство). Касноенеолитска насеља, међутим, била су примарно оријентисана ка земљиштима са високим потенцијалом за земљорадњу, дакле у равничарским подручјима и у долинама великих река, док је настањивање подручја погодног искључиво за сточарење од секундарног значаја. С друге стране, током раног енеолита тренд је другачији. Насељаване су области на вишим надморским висинама, а локалитети су у близини заслањених земљишта и сланих извора, дакле у подручјима која су погодна за сточарство. Тиме је имплицирано и да су на централном

Балкану у време транзиције од касног неолита до раног енеолита промењене и економске стратегије, а на шта је у наредним поглављима указано и анализом археолошких података.

Промене у економским и друштвеним стратегијама које су уочене на основу археолошких података кандидат образлаже у поглављима *Економско-друштвене импликације употребе животиња* (поглавље 5) и *Промене у исхрани* (поглавље 6). У њима су комбиновани археолошки подаци са централног Балкана и из ширег окружења и потом упоређени са резултатима добијеним у претходном поглављу. У поглављу 5 анализирани су: археозоолошки подаци о заступљености домаћих животиња; коришћење млека у исхрани; цеდიљке од печене глине које су служиле за одвајање сира од сурутке; зооморфне фигурине са рецепијентом које у читавом низу студија уобичајено служе за потврду да је животињска снага коришћена за пренос терета; пехари са две дршке и зделе са увученим ободом које указују на нове облике конзумације хране и течности. Кандидат у дисертацији констатује чврсту повезаност локалитета који су окружени површинама погодним за сточарство са керамичким цедиљкама за производњу сира и пехарима са две дршке за конзумацију течности. Ипак, с обзиром на то да су исти предмети забележени током винчанске културе, мада у мањем броју, кандидат оправдано истиче и да се почетак тог економског тренда може јасно уочити још током касног неолита. Након што је испитао потенцијале локалитета за одрживу економију и упоредио са археолошким подацима, кандидат у поглављу *Доступност руде бакра, металургија и друштвене импликације* (поглавље 7) разматра доступност бакарне руде у окружењу неолитских и енеолитских насеља. Из текста видимо да се насеља током касног неолита не налазе близу лежишта бакра; обично су удаљена 5-15км од насеља, што имплицира да је експлоатација бакра била део отвореног економског система. Насупрот томе, у раном енеолиту насеља су оснивана надомак или у близини лежишта бакарне руде, што кандидат објашњава као потребу да се ресурси ставе под контролу. Читав тренд промене објашњен је као тежњу других група да се активније укључе у систем производње и размене предмета од бакра.

У завршним поглављима *Динамика и карактер насељавања централног Балкана у 5. миленијуму* (поглавље 8) и *Просторни односи и комуникација насеља* (поглавље 9) кандидат разматра динамику насељавања, број и величину насеља, као и просторне односе у специфичним микрорегијама. Права је штета што велики број насеља у широј зони Поморавља није истражен у задовољавајућем обиму тако да кандидат није располагао квалитетним подацима о организацији унутрашњег простора у насељу. У ту сврху кандидат користи неколико истражених насеља у Поморављу, као и друга, добро истражена насеља у ближем окружењу. У раду су примећене неке сличности између касног неолита и раног енеолита, које се тичу организације простора у насељу и величине домаћинстава. Насупрот томе, у свим испитиваним категоријама уочене су веома упадљиве разлике између касног неолита и раног енеолита. Насеља из раног енеолита су знатно мања, са популацијом до највише пар стотина, често је неколико кућа издвојено у мањи засеок, а коришћене су и пећине. Насеља током раног енеолита имају просечно мању дебљину културног слоја, мањи број стамбених хоризоната, а куће су просечно мањих димензија. Све наведено потврђује да су насеобинска динамика и организација заједница били током два периода веома различити.

Насеља из касног неолита и раног енеолита су прецизно лоцирана тако да су веома

занимљиви њихови просторни односи, као и величине сеоских атара, који су појашњени у поглављу 9. За ближе испитивање односа суседних насеља свакако је неопходна компаративна анализа добро датованих локалитета, што у овом случају недостаје, тако да закључци представљају важну смерницу коју је неопходно тестирати даљим истраживањем. Кандидат, на пример, уочава током касног неолита правилности у дистанцама између суседних насеља, које уобичајено износе око 5км и око 10км, мада раздаљине могу бити и мање и веће од тога. Будући да су насеља формирана дуж већих водотокова, путеви праисторијске комуникације вероватно нису били много другачији од траса модерних саобраћајница, што кандидат такође наводи. Насељавања доминантних и природно заштићених локација током раног енеолита вероватно је било, како кандидат истиче, потреба за визуелном контролом околног подручја. Просечна дистанца између насеља у овом периоду је нешто мања, а примећено је и да су у неколико случајева насеља груписана на малом простору, што вероватно говори о релокацији истог насеља.

Остварени резултати и научни допринос дисертације

Докторска дисертација *Централни Балкан у 5. миленијуму: обрасци насељавања и друштвеноекономске промене* представља изузетно важну студију друштвене и економске промене на централном Балкану током 5. миленијума пре нове ере. Користећи приступ који комбинује географске карактеристике изабраног подручја и археолошке податке успешно је одговорио на сва постављена истраживачка питања и знатно унапредио сазнања о економији и друштву током касног неолита и раног енеолита. Иако је траса економског и друштвеног развоја у региону била позната од раније, кандидат је добро изабраном методологијом и адекватним истраживачким узорком указао на природу и дубину друштвеноекономских промена у региону. Као најважније резултате издвајамо следеће: реконструисани су економски потенцијали појединачних насеља; установљени су обрасци и динамика насељавања у региону; утврђени су карактер и обим културне промене. Значај ове докторске дисертације не завршава се са утврђеним резултатом. Њом су, важно је поменути, створени аналитички и интерпретативни темељи који ће свакако бити примењени и у другим подручјима централног Балкана, као и приликом истраживања друштвеноекономске и културне промене у другим периодима људске прошлости.

Закључак

Приликом израде докторске дисертације кандидат је узео у обзир сва релеванта научна сазнања да појасни друштвеноекономске и културне промене током периода касни неолит-рани енеолит. Примењена метода, адекватан аналитички узорак, велики број података организованих у табеле, дијаграме и мапе и вешто баратање прикупљеним подацима довели су до значајних научних сазнања о теми која је била предмет докторске дисертације. На основу изложеног велико нам је задовољство да Већу предложимо да кандидату Драгану Милановићу одобри усмену одбрану докторске дисертације *Централни Балкан у 5. миленијуму: обрасци насељавања и друштвеноекономске промене*.

У Београду, 19.01.2017.

КОМИСИЈА У САСТАВУ

доц. др Бобан Трипковић, ментор

проф. др Марко Порчић

доц. др Марија Љуштина

доц. др Сања Манојловић,
Географски факултет у Београду